

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Γ. ΜΑΡΑΣ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Περίληψη

Κατά τόν 1ο καί 2ο αιώνα ή παράδοση του άποστόλου Ίωάννη εἶναι παρούσα στά ἔργα τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν στήν Μ. Ἀσία κατά τούς πρώτους δύο αἰῶνες εἶναι: ὁ Παπίας Ἱεραπόλεως, ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ἀπολλινάριος Ἱεραπόλεως, ὁ Μελίτων Σάρδεων, ὁ Ρόδων καί ὁ Πολυκράτης. Ἀγαπημένα θέματα στά ἔργα τῶν τελευταίων εἶναι ὁ ἀγώνας κατά τῶν αἱρέσεων, τό ζήτημα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, ἡ ὑπεράσπιση τῶν Χριστιανῶν ἔναντι τῶν Ἐθνικῶν καί ἡ χιλιετής ἐπίγεια βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐπίδραση τῶν προαναφερόμενων Πατέρων ἦταν μεγάλη καί ξεπερνῶντας τά ὅρια τῆς Μ. Ἀσίας ἐπηρέασε τόν εὐρύτερο χῶρο τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἔφτασε μέχρι τήν Δύση.

Λέξεις-κλειδιά

Ἀπολογητές, Ἀποστολικοί Πατέρες, Γνωστικισμός, Ίωάννης (ἀπόστολος), μαρτύριο, Μοντανός, Πάσχα, τυπολογική μέθοδος.

1. Εἰσαγωγή

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦν τούς οὐσιαστικούς συνεχιστές τῶν Ἀποστόλων στό ποιμαντικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτόν τόν λόγο τά ἔργα τους ἀποτελοῦν τά σπουδαιότερα χριστιανικά κείμενα μετά ἀπό ἐκεῖνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθώς σέ αὐτά ἐμπεριέχεται ἡ ὀρθή διδασκαλία καί ἐρμηνεία τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί ζωῆς. Ἡ ζωντάνια τοῦ πατερικοῦ λόγου καί οἱ πνευματικές ἐμπειρίες τῶν Πατέρων, οἱ ὁποῖες βασίζονταν στήν ἄμεση

γνώση του Θεού και στην μυστηριακή ζωή της Έκκλησίας, αποτελούν τα δύο σημαντικότερα στοιχεία, τα όποια χαρακτηρίζουν τα κείμενα των μεγάλων εκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Για τους παραπάνω λόγους ή σημασία της πατερικής θεολογίας στον σύγχρονο κόσμο έχει αναγνωρισθεί, τόσο από την Ὁρθόδοξη Έκκλησία ὅσο και από την Ρωμαιοκαθολική Δύση¹.

Οἱ Πατέρες των δύο πρώτων αἰῶνων κατατάσσονται σέ δύο κύριες ομάδες. Στην πρώτη από αὐτές συγκαταλέγονται οἱ Ἀποστολικοί Πατέρες, οἱ ὅποιοι ἦταν μαθητές των Ἀποστόλων ἢ μαθητές των μαθητῶν των Ἀποστόλων, ἀλλά και γνήσιοι φορεῖς και ἐκφραστῆς της ἀποστολικῆς παράδοσης². Τά ἐν λόγω πρόσωπα ἀπό τά μέσα του 1ου αἰῶνα συνέγραψαν ἔργα, μέ σκοπό νά καταγράψουν τήν προφορική παράδοση και νά σταθεροποιήσουν τήν θέση της Έκκλησίας. Τά κείμενά τους, ἄν και θά μπορούσαν, τελικά δέν συμπεριλήφθηκαν στον Κανόνα της Κ. Διαθήκης³. Στή δεύτερη ομάδα Πατέρων ἐντάσσονται οἱ Ἀπολογητές, οἱ ὅποιοι ἐμφανίσθηκαν τόν 2ο αἰ. και συνέγραψαν ἀπολογίες, μέ σκοπό νά ὑπεραστίσουν τόν Χριστιανισμό ἔναντι των Ἑθνικῶν και των Ἰουδαίων⁴. Ἐκτός ἀπό τά πρόσωπα πού ἐντάσσονται στίς προαναφερόμενες ομάδες, κατά τούς πρώτους αἰῶνες ἔζησαν και ὀρισμένοι ἄλλοι Πατέρες, οἱ ὅποιοι ἀνέπτυξαν ἔντονη δραστηριότητα για τήν διάδοση του Χριστιανισμοῦ, τήν καταπολέμηση των αἱρέσεων και τήν διευθέτηση ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων.

¹ Ἀναστ. Γ. Μαῤῆς, «Ἡ πατερική θεολογία στον σύγχρονο κόσμο», κεφ. Α.16 στό *Πατερική θεολογία και χριστιανικός πολιτισμός: Ἑλληνες και Λατίνοι Πατέρες-Ἐκκλησιαστική ἱστορία-Ὁρθόδοξια, περιβάλλον και Ἐκπαίδευση*, 2η ἐκδ. (Θεσσαλονίκη, Ἄντ. Σταμούλης, 2008), σσ. 191-195.

² Δημ. Γ. Τσάμης, *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία: Ἀπό τήν ἀποστολική ἐποχή ὡς τήν ἄλωση της Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναῤῆς, 1992), σσ. 28-29.

³ Τά κείμενα των Ἀποστολικῶν Πατέρων, ἄν και δέν διαφοροποιήσαν τόν τρόπο ζωῆς και τήν πίστη των πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, δέν πληροῦσαν τά κύρια κριτήρια, ἔτσι ὥστε νά συμπεριληφθοῦν στον Κανόνα της Κ. Διαθήκης. Ἀνάμεσα στά κριτήρια, τά ὅποια ὀδήγησαν τούς Χριστιανούς νά ἀποδεχτοῦν ἕναν πηρῆνα ἀποδεκτῶν βιβλίων, ἦταν: 1. τό χτύπημα του Δοκτισμοῦ 2. ἡ ἀποδοχή της Παλαιᾶς Διαθήκης και 3. ἡ πίστη ὅτι ἡ ἀποκάλυψη του Θεοῦ ἦταν προσεγγίσιμη ἀπ' ὄλους τους ἀνθρώπους και ὄχι μόνο ἀπό μιά ἑλίτ, βλ. R. Trevijano-Echeverria, *Origenes del Cristianismo: El trasfondo judío del Cristianismo primitivo*, 2η ἐκδ. (Salamanca, Universidad Pontificia, 1996), σ. 376.

⁴ Ἀναστ. Γ. Μαῤῆς, «Οἱ Ἀπολογητές του 2ου-3ου αἰῶνα και ἡ ἐποχή τους». *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς: Ἀφιέρωμα στό Μακαριστό Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν και πάσης Ἑλλάδος κυρό Χριστόδουλο* (Θεσσαλονίκη, Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης, 2011), σσ. 401-403.

Γιά τούς Πατέρες τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν αἰώνων ἔχουν γραφτεῖ πολλά γενικά ἔργα⁵. Ἀκόμη περισσότερες εἶναι οἱ μελέτες, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς θέμα τους ὀρισμένες ἰδιαίτερες πτυχές τοῦ βίου, τῶν ἔργων καί τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας τους⁶. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ἰδιαίτερες ἀναφορές στοὺς Πατέρες τῆς Μ. Ἀσίας εἴτε περιλαμβάνονται μέσα σέ εὐρύτερα ἔργα, εἴτε ἀφοροῦν μεμονωμένα πρόσωπα⁷. Γι' αὐτό θεωροῦμε ὅτι δέν ἔχει μελετηθεῖ καί ἀξιολογηθεῖ ἐπαρκῶς καί συνολικά ἡ συμβολή τῶν Πατέρων τῆς Μ. Ἀσίας στόν Χριστιανισμό τῶν πρώτων αἰώνων, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπιχειρήσουμε νά ἀσχοληθοῦμε μέ τό ἐν λόγῳ ζήτημα.

Ἡ ἐπιλογή τῆς Μ. Ἀσίας δέν εἶναι τυχαία. Παρ' ὅτι ἡ Παλαιστίνη καί ἡ Συρία ἀποτελοῦν τίς κυριότερες ἐπαρχίες στίς ὁποῖες ἔδρασαν οἱ Πατέρες τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, στήν Μ. Ἀσία ἐμφανίζεται ἕνας ἐξίσου σημαντικός ἀριθμός ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Τό γεγονός αὐτό εἶναι φυσιολογικό, καθῶς ἡ Μ. Ἀσία ἀποτελεῖ τήν πρώτη, χρονικά καί γεωγραφικά (πέρα ἀπό τήν Παλαιστίνη καί τή Συρία), περιοχή ἐξάπλωσης τοῦ Χριστιανισμοῦ, γεγονός πού τῆς προσέδωσε ἕνα αὐξημένο εἰδικό βάρος στά τεκτανόμενα στόν χῶρο τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Λαμβάνοντας ὑπόψη τά προαναφερόμενα, στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν θά ἐπιχειρήσουμε νά ἀπαντήσουμε στά ἐρωτήματα: Ποιά ἦταν τά κύρια ζητήματα, τά ὁποῖα ἀπασχόλησαν τήν θεολογική σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Μ. Ἀσίας; Καθῶς καί, ποιός ἦταν ὁ βαθμός τῆς ἐπιρροῆς τους στήν πρώτη Ἐκκλησία;

⁵ Ἐνδεικτικά καί ἐπιλεκτικά παραθέτουμε τά ἀκόλουθα: L. Ayres καί C. H. Ward (ἐκδ.), *Rise of the early Christian intellectual* (Berlin, Walter de Gruyter, 2020). Νίκ. Ι. Νικολαΐδης, *Ἀποστολικοί Πατέρες: Γραμματολογική καί θεολογική προσέγγιση*, Φιλοσοφική καί θεολογική βιβλιοθήκη, 52 (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουργαῤῥας, 2002). H. S. Holland, *The Apostolic fathers* (London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1913).

⁶ Ἐνδεικτικά καί ἐπιλεκτικά παραθέτουμε τά ἀκόλουθα: Δημ. Ἀγγελῆς, *Στίς πηγές τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας: Ἡ ἐννοια τῆς φιλοσοφίας στοὺς Ἕλληνες Ἀπολογητές* (Ἀθήνα, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 2007). Ἀναστ. Γ. Μαῤῥας, *Τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ σέ Φιλοσόφους καί Ἀπολογητές* (Θεσσαλονίκη, Ἡρόδοτος, 2003). Σάβ. Χρ. Ἀγουρίδης, *Οἱ ἀποστολικοί πατέρες περὶ προβλημάτων τινῶν τῆς ἐποχῆς των* (Ἀθήνα, χ.ε., 1959). M. Spanneut, *Le stoicisme des Peres de l'eglise: de Clement de Rome a Clement d'Alexandrie* (Paris, Editions du Seuil, 1957).

⁷ Ἐνδεικτικά καί ἐπιλεκτικά παραθέτουμε τά ἀκόλουθα: M. A. Shanks, *Papias and the New Testament* (Eugene, OR, Pickwick Publications, 2013). P. Hartog, *Polycarp and the New Testament: the occasion, rhetoric, theme, and unity of the Epistle to the Philippians and its allusions to New Testament literature* (Tubingen, J.C.B. Mohr, 2002). Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 437-456, 661-680. Βασ. Γ. Τσάκωνας, «The usage of scriptures in the homily of Melito of Sardis on the passion», *Θεολογία* 38 (1967), σσ. 609-620.

2. Οἱ Πατέρες τῆς Μ. Ἀσίας τοῦ 1ου καὶ 2ου αἰ.

Μέσα ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας τῶν δύο πρώτων αἰώνων διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Πατέρες οἱ ὅποιοι ἔδρασαν στὴν Μ. Ἀσία κατὰ τὴν προαναφερόμενη περίοδο εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Παπίας Ἱεραπόλεως, Πολύκαρπος Σμύρνης, Μιλτιάδης, Ἀπολλινάριος Ἱεραπόλεως, Μελίτων Σάρδεων, Ρόδων καὶ Πολυκράτης. Στούς προαναφερόμενους δὲν συμπεριλαμβάνουμε τὸν Ἀπολογητὴ Κοδράτο, ἐπειδὴ περὶ τῆς Μικρασιατικῆς καταγωγῆς του ἔχουν διατυπωθεῖ ἰσχυρές ἐνστάσεις⁸.

Ὁ ἀρχαιότερος Μικρασιάτης Πατέρας εἶναι ὁ Παπίας Ἱεραπόλεως, γὰρ τὸν βίον τοῦ ὁποίου ἔχουμε ἐλάχιστες πληροφορίες. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ βίου του μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ μόνον κατὰ προσέγγισιν. Ὑπὸ αὐτὲς τίς συνθῆκες, ὑπολογίζουμε ὅτι θὰ πρέπει νὰ γεννήθηκε γύρω στὸ 70, ἐνῶ ὁ θάνατός του τοποθετεῖται γύρω στὸ 150⁹. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖο Λυδῶνος, ὁ Παπίας ἦταν ἀκροατὴς καὶ αὐτόπτης μάρτυρας τῶν Ἀποστόλων¹⁰. Ἀντίθετα, ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας, ἐπικαλούμενος τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου τοῦ Παπία, θεωρεῖ ὅτι ὁ τελευταῖος πληροφορήθηκε τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα ἀπὸ τοὺς γνώριμους τῶν Ἀποστόλων καὶ τοὺς συνεργάτες τους¹¹. Σὲ κάθε περίπτωσι, ἡ ἀμεσότητα τῶν πληροφοριῶν τοῦ Παπία προσδίδει ἓνα ἰδιαίτερον βᾶρος στὸ ἔργο του *Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν σώζονται σήμερα παρὰ μόνον δεκατρία ἀποσπάσματα¹².

⁸ Ὅρισμένοι ἐρευνητὲς θεωροῦν ὅτι ὁ πρῶτος Ἀπολογητὴς μετὰ καταγωγὴ ἀπὸ τῆς Μ. Ἀσίας ἦταν ὁ Κοδράτος, παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Παν. Κ. Χρήστου διατύπωσε, τεκμηριωμένα, τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Ἀπολογητὴς Κοδράτος ἦταν Ἀθηναῖος καὶ δὲν ταυτίζεται μετὰ τὸ πρόσωπον τοῦ ἦταν προφήτης, μαθητὴς τῶν Ἀποστόλων καὶ ζοῦσε στὴν Μ. Ἀσία, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σ. 532.

⁹ Δημ. Γ. Τσάμης, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία: Ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ὡς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1992), σ. 43.

¹⁰ «Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μὲν ἀκουστὴς, Πολυκάρπου δὲ ἐταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφος ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν ἑαυτοῦ βιβλίων», Εἰρηναῖος Λυδῶνος, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, 5,53,4, *SCh* 153, 417.

¹¹ «αὐτὸς γέ μιν ὁ Παπίας κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων, ἐμφαίνει, παρελιφμένα δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνους γνωρίμων διδάσκει, δι' ὧν φησι λέξεων», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,2, *PG* 20, 296B.

¹² L. Vanyo, «Papia di Gerapoli», στὸ A. Di Berardino (ἐκδ.), *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, τ. II (Casale Monferrato, Marietti, 1984), 2667.

Ὁ δεύτερος ἀρχαιότερος Μικρασιάτης Πατέρας εἶναι ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὰ τέλη τοῦ 1ου αἰῶνα (περὶ τὸ 80) καὶ μαρτύρησε ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, μὲ ἀποκεφαλισμὸ στὸ στάδιο τῆς Σμύρνης, στίς 23 Φεβρουαρίου τοῦ 167¹³. Ἀνήκει στους Ἀποστολικούς Πατέρες, καθὼς μαθήτευσε τόσο σέ πρόσωπα πού συναναστράφηκαν τὸν Κύριο ὅσο καὶ στους Ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι τὸν χειροτόνησαν ἐπίσκοπο Σμύρνης¹⁴. Ὅμως πρωτίστως, ὁ Πολύκαρπος ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἰωάννη, τὸν ὁποῖο ὀρισμένοι ἐρευνητές ταυτίζουν μὲ τὸν ἀπόστολο, ἐνῶ ἄλλοι μὲ τὸν συμπατριώτη τοῦ Ἰωάννη τὸν πρεσβύτερο¹⁵. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πολύκαρπου σώζεται μόνον ἡ *Ἐπιστολή πρὸς Φιλιππησίους*¹⁶.

Καταγωγή ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία εἶχε καὶ ὁ Ἀπολογητὴς Μιλτιάδης, ὁ ὁποῖος ἔδρασε τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνα καὶ ἦταν σύγχρονος τοῦ Τατιανοῦ. Ὁ Μιλτιάδης ἔζησε ὀρισμένα χρόνια καὶ στὴ Ρώμη, ὅπου, πιθανότατα, ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου. Ἴσως γι' αὐτὸ ὁ Τερτυλλιανὸς τὸν ἀναφέρει ὡς «σοφιστὴ τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἴσως καὶ ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἐν λόγω χαρακτηρισμὸς εἶναι ὑποτιμητικὸς, τὸ κείμενο δὲν μᾶς ἀφίνει πολλὰ περιθώρια γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε κάτι τέτοιο¹⁷. Στὸν Μιλτιάδη καὶ τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς ἔχουν ἀπολεσθεῖ, ἀναφέρεται καὶ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας¹⁸.

¹³ Ἄν καὶ ἔχουν διατυπωθεῖ διαφορητικές ἀπόψεις, ὡς ἡ ἐπικρατέστερη ἡμερομηνία γιὰ τὸ μαρτύριο τοῦ Πολύκαρπου θεωρεῖται τὸ 167, βλ. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α', *Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Ἀθήνα, χ.ε., 1994), σσ. 181-182. Βλ. ἐπίσης Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 441-442.

¹⁴ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,2-7, PG 20, 296B-297C καὶ 5,24,16, PG 20, 508A.

¹⁵ Ὁ Nautin ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Πολύκαρπος μαθήτευσε κοντὰ στὸν Ἰωάννη τὸν πρεσβύτερο, βλ. P. Nautin, «Policarpo», στὸ A. Di Berardino, (ἐκδ.), *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, τ. Π (Casale Monferrato, Marietti, 1984), 2867. Ἀντίθετα, οἱ Χρήστου, Παπαδόπουλος, Τσάμης κ.ἄ. ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Πολύκαρπος μαθήτευσε στὸν ἀπόστολο Ἰωάννη. Βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), 437. Βλ. ἐπίσης, Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α', *Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Ἀθήνα, χ.ε., 1994), σ. 181. Δημ. Γ. Τσάμης, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία: Ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἀποχρῆσιν ὡς τὴν ἄλλοση πρὸς Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1992), σ. 42.

¹⁶ Πολύκαρπος Σμύρνης, *Ἐπιστολή πρὸς Φιλιππησίους*, LCL 24, 282-300.

¹⁷ Tertullianus, Quintus Septimius Florens, *Adversus Valentinianos*, 5, PL 2, 548A. Στὸ προαναφερόμενο χωρίο, ἡ παράθεση τοῦ Μιλτιάδη μεταξὺ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Εἰρηναίου Λυῶνος μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Τερτυλλιανοῦ γιὰ τὸν Μιλτιάδη δὲν εἶναι ὑποτιμητικὸς. Γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη, ὅπως ἐπίσης γιὰ τὸν βίο καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μιλτιάδη, βλ. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α', *Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Ἀθήνα, χ.ε., 1994), σ. 247.

¹⁸ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,17,5, PG 20, 473C-476A.

Τὴν ἴδια περίπτου περίοδο με τόν Μιλτιάδη ἔζησε καί ὁ Κλαύδιος Ἀπολλινάριος, ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, γιά τόν ὁποῖο, ἐπίσης, γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου τόν παρουσιάζει ὡς ἀξιέπαινο καί μέ καλή γνώση, τόσο τῆς χριστιανικῆς ὅσο καί τῆς θύραθεν παιδείας¹⁹. Δυστυχῶς, ἀπό τά τέσσερα βιβλία του, τά ὁποῖα μνημονεύουν ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας καί ὁ Θεοδώρητος Κύρου, δέν σώζεται κανένα²⁰. Ἡ μνήμη του ἐορτάζεται στίς 8 Ἰανουαρίου.

Ὁ Μελίτων, ἐπίσκοπος Σάρδεων, ἦταν μία ἀπό τίς πλέον ἀξιοσέβαστες μορφές τοῦ 2ου αἰῶνα. Ἄν καί δέν ἔχουμε πολλές πληροφορίες γιά τόν βίο του, πιθανολογοῦμε ὅτι θά πρέπει νά ἔδρασε κυρίως μεταξύ 160 καί 180²¹. Σέ κάθε περίπτωση, τό κῦρος του ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τίς ἀναφορές τοῦ Πολυκράτη Ἐφέσου σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Πάπα Βίκτωρα, ἡ ὁποία χρονολογεῖται μεταξύ 189-199²². Πράγματι, στήν ἐν λόγῳ ἐπιστολή ὁ Μελίτων χαρακτηρίζεται ὡς «μεγάλο στοιχεῖο» πού ἔζησε ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι καί θά ἀναστηθεῖ κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου²³. Ἀλλά καί ὁ Ἰερώνυμος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πολλοί χαρακτηρίζαν τόν Μελίτωνα ὡς «προφήτη», μέ τὴν ἀρχαία ἔννοια τοῦ χριστιανοῦ προφήτη καί τοῦ φορέα τῆς Παραδόσεως²⁴. Ὁ Μελίτων, ἂν καί ἦταν πολυγραφότατος, ἀπό τά ἔργα του σώζεται πλῆρες μόνον τό *Περί Πάσχα*, καθὼς καί δεκαπέντε ἀποσπάσματα πού παρατίθενται σέ ἔργα ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ὁ Ρόδων ἔζησε τόν 2ο αἰῶνα καί καταγόταν ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία, ἀλλά μετανάστευσε στήν Ρώμη, πρὶν τό 172²⁵. Ὅ,τι γνωρίζουμε γιά τόν ἐν λόγῳ συγγραφέα προέρχεται ἀπὸ πληροφορίες τοῦ Εὐσέβιου Καισαρείας. Ὁ τελευταῖος

¹⁹ «Κατὰ τοῦτων συνέγραμην Ἀπολλινάριος, ὁ τῆς κατὰ Φρυγίαν ἱερᾶς πόλεως ἐπίσκοπος γεγονώς, ἀνὴρ ἀξιέπαινος καί πρὸς τῆ γνώσει τῶν θεῶν καί τὴν ἔξωθεν παιδείαν προσειληφώς», Θεοδώρητος Κύρου, *Αἰρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή*, 3,2, PG 83, 404B.

²⁰ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 4,27,1, PG 20, 397B. Θεοδώρητος Κύρου, *Αἰρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή*, 1,21, PG 83, 372B.

²¹ Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α΄, *Εἰσαγωγή, Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Ἀθήνα, χ.ε., 1994), 258 κ.ἑξ.

²² J. Quasten, *Patrology*, τ. I, *The beginnings of Patristic Literature* (Westminster, MAR, Christian Classics, 1986), σ. 242.

²³ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,24,1-6, PG 20, 493B-496A.

²⁴ «dicens eum a plerisque nostrorum prophetam putari», Eusebius Hieronymus, *De viris illustribus*, 24, PL 23, 678A.

²⁵ Γιά τόν βίο καί τά ἔργα τοῦ Ρόδωνα, βλ. V. Zangara, «Rodone», στό A. Di Berardino, (ἐκδ.). *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, τ. II (Casale Monferrato, Marietti, 1984), 3007. Βλ. ἐπίσης Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α΄, *Εἰσαγωγή, Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Ἀθήνα, χ.ε., 1994), σ. 292.

μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ρόδων ἔγινε μαθητὴς τοῦ Τατιανοῦ τοῦ Σύρου, τοῦ ὁποῦ τὶς ἀποκλίνουσες ἀπόψεις ἀπέκρουσε ὅταν ὁ Τατιανὸς ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία²⁶. Στὴ συνέχεια ἀνέπτυξε ἀξιόλογη δράση κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τοῦ Μαρκιῶνα, κατὰ τὴν περίοδο μεταξύ 170 καὶ 195. Ἀπὸ τὰ τρία ἔργα του δὲν σώζονται παρὰ μόνον ὀλίγα μικρὰ ἀποσπάσματα²⁷.

Τελευταῖος ἀπὸ τοὺς Μικρασιαῖτες Πατέρες τῶν δύο πρώτων αἰώνων εἶναι ὁ Πολυκράτης, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ οἰκογένεια πού εἶχε ἤδη δώσει σπὴν Ἐκκλησία ἑπτὰ ἐπισκόπους. Ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τῆς οἰκογενείας του ἔγινε ἐπίσκοπος Ἐφέσου περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ.²⁸ Ἀπὸ τὰ ἔργα του σώζονται μόνον δύο ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποία ἀπέστειλε στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης Βίκτωρα περὶ τὸ 195.

3. Ἡ θεολογικὴ παράδοση τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη

Ὁ Ἰωάννης ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μαθητὲς τοῦ Ἰησοῦ. Αὐτὸ προκύπτει τόσο ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς πού κάνουν στὸ πρόσωπό του τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἀπόκρυφα κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης. Στὰ τελευταῖα περιέχονται διάφοροι θρύλοι τῶν πρωτοχριστιανικῶν αἰώνων γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπό του²⁹. Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται κατανοητὸ ὅτι τὸ κύρος τοῦ Ἰωάννη

²⁶ «Ἐν τούτῳ καὶ Ρόδων, γένος τῶν ἀπὸ Ἀσίας, μαθητευθεὶς ἐπὶ Ρώμης, ὡς αὐτὸς ἴστορεῖ Τατιανῶ, ὄν ἐκ τῶν πρόσθεν ἔγνωμεν, διάφορα συντάξας βιβλία, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν Μαρκιῶνος παρατέτακται αἴρεσιν, ἦν καὶ εἰς διαφόρους γνώμας κατ' αὐτὸν διαστάσαν ἴστορεῖ, τοὺς τὴν διάστασιν ἐμπεποικιλῶτας ἀναγράφων, ἐπ' ἀκριβὲς τε τὰς παρ' ἑκάστῳ τούτων ἐπινοημένας διελέγων ψευδολογίας», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,13,1, PG 20, 460A-B.

²⁷ Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας διασώζει τρία μικρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ρόδωνα *Κατὰ Μαρκιῶνος*, βλ. Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,13,2-7, PG 20, 460B-461B. Ἐκτός ἀπὸ τὸ *Κατὰ Μαρκιῶνος*, ὁ Εὐσέβιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ρόδων συνέγραψε τὸ *Προβλημάτων ἐπιλύσεις*, καθὼς καὶ ἕνα ἐρημνευτικὸ ὑπόμνημα *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, βλ. Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,13,8, PG 20, 461B-C. Ἀντίθετα, ὁ Ἰερώνυμος συγκαταλέγει στὰ ἔργα τοῦ Ρόδωνα καὶ τὸ *Κατὰ Μοντανιστῶν*, τοῦ ὁποῦ ἡ πατρότητα ἀμφισβητεῖται, βλ. «Miltiades cujus Rhodon in opere suo, quod adversus Montanum, Priscam. Maximilliamque composuit, recordatur, scripsit contra eosdem volumen praecipuum, et adversus gentes Judaeosque libros alios», Eusebius Hieronymus, *De viris illustribus*, PL 23, 39C.

²⁸ Γιὰ τὸν Πολυκράτη Ἐφέσου, βλ. A. Di Berardino, «Policrate di Efeso», στὸ A. Di Berardino (ἐκδ.), *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, τ. II (Casale Monferrato, Marietti, 1984), 2868.

²⁹ Δημ. Ι. Κυριάτας, «Ἰωάννης, ὁ θεολόγος τῆς ἀγάπης καὶ υἱὸς τῆς βροντῆς», στὸ *Ἀπόκρυφες ἱστορίες: Μύθοι καὶ θρύλοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πρώτων Χριστιανῶν* (Ἀθήνα, Ἄγρα, 2003), 69 κ.ἑξ.

κατά τὴν περίοδο τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦταν ιδιαίτερα αὐξημένο στὴν περιοχή τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας. Μάλιστα ὁ Ἰωάννης ἦταν δημοφιλὴς τόσο ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ μεταξύ τῶν Γνωστικῶν³⁰. Ἡ ιδιαίτερη αὐτὴ θέση τοῦ Ἰωάννη ἐπηρέασε τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις τῶν Μικρασιατικῶν Πατέρων τῶν πρώτων αἰῶνων, καὶ ιδιαίτερα τοῦ Παπῆ Ἱεραπόλεως καὶ τοῦ Πολυκράτη Ἐφέσου.

Σύμφωνα μὲ τὸν Εἰρηναῖο Λυώνος, ὁ Παπῆς ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἰωάννη καὶ ἐταῖρος τοῦ Πολύκαρπου³¹. Ὅμως κατὰ τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας, ὁ Παπῆς δὲν ἦταν μαθητὴς, οὔτε τῶν Ἀποστόλων οὔτε τοῦ ἀπόστολου Ἰωάννη. Ἀντιθέτως, πληροφορήθηκε τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα ἀπὸ τοὺς πρεσβύτερους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Ἀριστίων καὶ ὁ Ἰωάννης³². Βέβαια, ἂν δεχθῶμε ὅτι μὲ τὸν ὄρο *πρεσβύτεροι* ὁ Παπῆς ἐννοεῖ καὶ τοὺς Ἀποστόλους, τότε πράγματι ἦταν ἄμεσος γνώστης τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας τοῦ ἀπόστολου Ἰωάννη³³. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ Παπῆς ἦταν γνώστης τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννη, καθὼς ἡ ἐπισκοπικὴ ἔδρα του ἦταν στὴν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας, ἡ ὁποία γειτνίαζε μὲ τὴν Ἔφεσο, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς ἰωάννειας παράδοσης. Ἐπομένως ὁ Παπῆς, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα, εἶχε ἐπηρεαστεῖ, σὲ μικρὸ ἢ μεγάλο βαθμὸ, ἀπὸ τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννη.

Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸν Παπῆ Ἱεραπόλεως τῆς χιλιετοῦς ἐπίγειας βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, διδασκαλία ἡ ὁποία περιέχεται στὴν *Ἀποκάλυψη* τοῦ Ἰωάννη³⁴. Κατὰ τὸν Κυρτάτα, ἡ ἐν λόγῳ διδασκαλία τοῦ Παπῆ βρισκόταν πολὺ κοντὰ στὶς ἀπόψεις τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ἀλλὰ ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους³⁵. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ

βλ. ἐπίσης Ι. Δ. Καραβιδόπουλος, *Ἀπόκρυφα χριστιανικά κείμενα*, τ. Β', *Ἀπόκρυφες Πράξεις, Ἐπιστολές, Ἀποκαλύψεις*, Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη, 29 (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 2004), σ. 25 κ.ἑξ.

³⁰ Γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννη ἀπὸ τοὺς Γνωστικούς, βλ. Δημ. Ι. Κυρτάτας, «Ἰωάννης, ὁ θεολόγος τῆς ἀγάπης καὶ υἱὸς τῆς βροντῆς», στὸ *Ἀπόκρυφες ἱστορίες: Μῦθοι καὶ θρύλοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πρώτων Χριστιανῶν* (Ἀθήνα, Ἄγρα, 2003), σσ. 73-74.

³¹ «Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Κύριον ἑωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος», Εἰρηναῖος Λυώνος, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, 3,3,4, *SCh* 211, σ. 38.

³² Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,2, *PG* 20, 296B-297C.

³³ Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), 451.

³⁴ *Ἀποκ.* 20, 1-6.

³⁵ Δημ. Ι. Κυρτάτας, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη καὶ οἱ ἑπτὰ Ἐκκλησίες τῆς Ἀσίας*, 2η ἔκδ. (Ἀθήνα, Ἀλεξάνδρεια, 1994), σ. 162.

χιλιασμός βρήκε αντίθετους πολλούς Χριστιανούς, οί όποιοι –γιά νά υπερασπιστοῦν τό πρόσωπο τοῦ Ἰωάννη– ἀφ' ἑνός ἀπέδιδαν τήν ἐν λόγῳ διδασκαλία στόν αἵρεσιάρχη Κήρινθο καί ἀφ' ἑτέρου ὑπογράμμιζαν τήν ἀντίθεση τοῦ Ἰωάννη πρὸς τόν Κήρινθο³⁶. Σέ κάθε περίπτωση πρόκειται γιά ἕνα πρόβλημα ἐρμηνείας. Πράγματι, ἡ ἐρμηνεία τοῦ χιλιασμοῦ, ὁ ὅποιος ἀναφέρεται στήν *Ἀποκάλυψη*, προβλημάτισε τόσο τούς ἀρχαίους ὅσο καί τούς νεώτερους ἐρμηνευτές, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Παπίας, παρερμίνευσαν τά λόγια τοῦ Ἰωάννη³⁷.

Ὁ Παπίας Ἱεραπόλεως συνδέεται καί μέ τό λεγόμενο ζήτημα τῶν δύο Ἰωαννῶν, δηλαδή τοῦ ἀπόστολου Ἰωάννη καί τοῦ πρεσβύτερου Ἰωάννη³⁸. Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία ἐγινε ἀποδεκτική ἀπό τόν Εὐσέβιο Καισαρείας, ἀλλά ἀπασχόλησε κυρίως τούς νεώτερους ἐρευνητές. Ὅμως, παρά τίς κατά καιρούς διατυπωθεῖσες ἀμφιβολίες γιά τήν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα τοῦ τέταρτου εὐαγγελίου καί τῆς *Ἀποκάλυψης* μέ τόν ἀπόστολο Ἰωάννη, οἱ περισσότεροι ἐρευνητές δέν ἀποδέχονται τήν ἐν λόγῳ θεωρία³⁹. Αὐτό πού γνωρίζουμε μέ βεβαιότητα εἶναι ὅτι ὁ Παπίας προσπαθοῦσε νά συναντήσει γιά νά ἀκούσει, τόσο ἀπό τούς μαθητές τοῦ Κυρίου ὅσο καί ἀπό τούς αὐτίκοους μάρτυρες τῶν τελευταίων, τίς ἐμπειρίες του κοντά στόν Κύριο. Μέ αὐτό τό δεδομένο ἴσως ἡ ἀπάντηση στό ἐπίμαχο ζήτημα νά εἶναι πολύ ἀπλή, καθώς εἶναι πολύ πιθανόν οἱ ἀναφορές σέ δύο πρόσωπα μέ τό ὄνομα Ἰωάννης νά ὀφείλονται σέ ἄκριτες καταγραφές διαφορετικῶν προφορικῶν παραδόσεων ἀπό τόν Παπία.

Στήν θεολογική παράδοση τοῦ ἀπόστολου Ἰωάννη ἐντάσσεται καί τό ζήτη-

³⁶ Δημ. Ι. Κυριάτος, «Ἰωάννης, ὁ θεολόγος τῆς ἀγάπης καί υἱός τῆς βροντῆς», στό *Ἀπόκρυφες ἱστορίες: Μῦθοι καί θρύλοι ἀπό τόν κόσμο τῶν πρώτων Χριστιανῶν* (Ἀθήνα, Ἄγρια, 2003), σσ. 74-75, 78-81. Γιά τόν Κήρινθο, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 141-142.

³⁷ Γιά τήν ἐρμηνεία τῶν ἐπίμαχων στίχων τῆς *Ἀποκάλυψης* (1, 6), βλ. Σάβ. Χρ. Ἀγουρίδης, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη: Εἰσαγωγικά-Ἑρμηνεία-Παραρτήματα ἐπί εἰδικῶν θεμάτων*, Ἑρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 18 (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1994), σσ. 444-447. Στὴν παρερμηνεία τῆς διήγησης τοῦ Ἰωάννη ἀπό τόν Παπία ἀναφέρεται ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας, βλ. *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 3,39,12, PG 20, 300A.

³⁸ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 3,39,2-7, PG 20, 297B.

³⁹ Γιά τό πρόβλημα καί γιά τήν ἀποδοχή τοῦ ἀπόστολου Ἰωάννη ὡς συγγραφέα τοῦ τέταρτου εὐαγγελίου καί τῆς *Ἀποκάλυψης*, βλ. Σωτ. Σ. Δεσπότης, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη: Ἑρμηνευτική προσέγγιση στό βιβλίο τῆς Προφητείας*, τ. Α' (Ἀθήνα, Ἄθως, 2005), σσ. 48-50. Βλ. ἐπίσης, Ἰωάν. Παναγόπουλος, *Εἰσαγωγή στήν Καινὴ Διαθήκη* (Ἀθήνα, χ.ε., 1995), σσ. 129-132 καί Ι. Δ. Καραβιδόπουλος, *Εἰσαγωγή στήν Καινὴ Διαθήκη*, Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη, 1 (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 1983), σσ. 174-177. Βλ. ἐπίσης, Ἀπ. Γλαβίνας, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας*, τεύχ. Α' (Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 1986), σσ. 46-47.

μα του έορτασμού του Πάσχα στις 14 του Ιουδαϊκού μήνα Νισάν. Για τήν ακρίβεια αυτό υποστηρίζεται ευθέως από τον Πολυκράτη Έφεσου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και οι λοιποί Μικρασιαῖτες Πατέρες δέν υποστήριζαν τό αυτό, άν και δέν τό αναφέρουν ρητά στά σωζόμενα έργα τους⁴⁰.

4. Ὁ ἀγώνας κατά τοῦ Γνωστικισμοῦ καί τῶν αἵρέσεων

Ὁ ἀγώνας κατά τῶν αἵρέσεων, καί εἰδικότερα κατά τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τούς Μικρασιαῖτες Πατέρες. Συγκεκριμένα, οἱ τελευταῖοι προσπάθησαν μέ τήν δράση καί τά έργα τους νά διαφυλάξουν τόν τρόπο ζωῆς τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων⁴¹. Χρονικά, οἱ Πατέρες ξεκίνησαν νά γράφουν κατά τῶν αἵρετικῶν, ὅταν κατανόησαν ὅτι ἡ λανθασμένη σωτηριολογία τῶν αἵρετικῶν δέν ὀδηγοῦσε στήν σωτηρία τούς πιστούς. Πράγματι, κομβικό σημεῖο στή διδασκαλία τῶν αἵρετικῶν, ἀλλά καί στήν ἀντίδραση τῶν Πατέρων, ἀποτέλεσε ἡ σωτηριολογία, ἡ ὁποία ἦταν ἀπότοκο τῆς ἐρμηνείας πού ἔδιναν ἀμφότεροι στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

Στό πλαίσιο αὐτό, ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ. Συγκεκριμένα, δηλώνει ὅτι ὅποιος δέν ἀποδέχεται τήν ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἐπίσης τό σταυρικό μαρτύριο, τήν ἀνάσταση καί τήν κρίση, αὐτός εἶναι τοῦ διαβόλου⁴². Στήν πράξη ὁ Πολύκαρπος στρέφεται κατά τῆς αἵρεσης τῶν Δοκητῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν φαινομενικά τήν γέννηση καί τό πάθος τοῦ Κυρίου⁴³.

Ἐκτός ἀπό τούς Δοκῆτες, οἱ Γνωστικοί ἀποτελέσαν κύριο στόχο τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων τῶν πρώτων αἰῶνων. Πρῶτος ὁ Μιλτιάδης, μέ τό σύγγραμμά του *Κατά Βαλεντίνου*, στράφηκε κατά τοῦ ἡγέτη μᾶς σημαντικῆς οἰκίας

⁴⁰ Γιά τίς σχετικές ἀπόψεις τοῦ Πολυκράτη Έφεσου, βλ. Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 5,24,1-7, PG 20, 493B-497A.

⁴¹ Γιά τόν Γνωστικισμό, βλ. Βασ. Α. Γκρύλλας, «Γνωστικισμός: Ἔννοια καί περιεχόμενο», στήν *Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 5 (Ἀθήνα, Στρατηγικές ἐκδόσεις, χ.χ.), σσ. 286-289.

⁴² «Πᾶς γάρ ὅς ἂν μί ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστόν ἐν σαρκί ἐληλυθέναι, ἀντίχριστος ἐστίν. Καί ὅς ἂν μί ὁμολογῇ τό μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν. Καί ὅς ἂν μεθοδεύῃ τά λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας καί λέγῃ μίτε ἀνάστασιν μίτε κρίσιν, οὗτος πρωτότοκος ἐστὶ τοῦ σατανᾶ», Πολύκαρπος Σμύρνης, *Πρὸς Φιλιππισίους ἐπιστολή*, 7,1, LCL 24, 292.

⁴³ Γιά τούς Δοκῆτες, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β΄, *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 166-167.

δας Γνωστικῶν, τούς Βαλεντιανιστές⁴⁴. Οἱ τελευταῖοι ἀκολουθοῦσαν ἓνα σύστημα μέ φιλοσοφικά, μυθολογικά, μαγικά καί τελετουργικά στοιχεῖα, στό ὅποιο ὁ Χριστός καί τό Πνεῦμα ἀποτελοῦσαν τίς δύο τελευταῖες ἀπό τίς τριάντα θεότητες (αἰῶνες), οἱ ὅποιοι βρισκόνταν μεταξύ τοῦ θείου καί τῆς ὕλης.

Στή συνέχεια ὁ Ρόδων ἀντέκρουσε τήν διδασκαλία τοῦ Γνωστικοῦ Μαρκίωνα, καθῶς καί τῶν γνωστικῶν ὁμάδων, ὅπως ἦταν αὐτή τοῦ Ἀπελλῆ, οἱ ὅποιοι προέκυψαν μετά τήν διάσπαση τῆς ἀρχικῆς ὁμάδας τοῦ Μαρκίωνα⁴⁵. Συγκεκριμένα, ὁ Ρόδων ἀναφέρει ὅτι ἄλλοι ἀπό τούς προαναφερόμενους ὑποστηρίζουν, ἀπόλυτα καί ἀναπόδευκτα, τήν ὑπαρξη μιᾶς ἀρχῆς, ἄλλοι δύο ἀρχές, ἐνῶ ἄλλοι ἀποδέχονται τρεῖς ἀρχές⁴⁶. Ὁ Ρόδων στρέφεται ἰδιαίτερα κατά τοῦ Ἀπελλῆ, ὁ ὅποιος, ἂν καί δεχόταν μία ἀρχή, ὑποβάθμιζε τό σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Χριστοῦ προτάσσοντας τά καλά ἔργα καί, κατ' ἐπέκταση, τήν ἀνθρώπινη πρωτοβουλία στήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου⁴⁷. Μάλιστα, ὁ Ἀπελλῆς σέ διάλογό του μέ τόν Ρόδωνα δήλωσε ὅτι οἱ προφητεῖες τῆς Π. Διαθήκης ἀλληλοανασκευάζονται, καθῶς εἶναι ἀντιφατικές καί ψευδεῖς⁴⁸. Ὁ ἴδιος, στήν συνέχεια, ἐξέφερε λόγο γιά μία ἀρχή, τήν ὁποία ὅμως ἀποδέχονταν ἀξιωματικά καί ὄχι ἐξαιτίας τῆς ἀποκάλυψής της. Ἀπαντῶντας ὁ Ρόδων κατηγόρησε τόν Ἀπελλῆ ἐπειδή, ἂν καί διατείνεται ὅτι εἶναι διδάσκαλος, ὅσα διδάσκει εἶναι ἀτεκμηριώτα⁴⁹. Ἀπό τά παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι ἡ κύρια ἔνσταση τοῦ Ρόδωνα ἔναντι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπελλῆ ἦταν ἡ μί ἀποδοχή τῆς θεοσπνευστίας τῆς Π. Διαθήκης καί ἡ μί χριστοκεντρική ἐρμηνεία τῶν προφητειῶν, ἀπόψεις πού ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τήν ὀρθόδοξη θεολογική γνωσιολογία, μέ τό σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Χριστοῦ καί μέ τήν συμβολή τοῦ Θεοῦ στήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅμως ἐκτός ἀπό τούς Γνωστικούς, οἱ Μικρασιαῖτες Πατέρες ἀντιμετώπισαν καί τήν αἵρεση τοῦ Μοντανοῦ. Ὁ τελευταῖος ἐμφανίζόταν ὡς φορέας τῆς

⁴⁴ Γιά τόν Βαλεντῖνο καί τούς μαθητές του, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σ. 153 κ.ἑξ.

⁴⁵ Γιά τόν Μαρκίωνα καί τόν Ἀπελλῆ, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 178 κ.ἑξ., 186-187.

⁴⁶ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 5,13,2-4, *PG* 20, 460B-461A.

⁴⁷ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 5,13,5, *PG* 20, 461A.

⁴⁸ «Ἔφη τās μέν προφητεῖας ἐναντās ἐλέγγειν διά τό μηδέν ὄλως ἀληθές εἰρηκέναι. Ἀσύμφωνοι γάρ ὑπάρχουσι καί ψευδεῖς καί ἐναντās ἀντικείμεναι», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 5,13,6, *PG* 20, 461A-B.

⁴⁹ «Ἐγὼ δέ γελάσας κατέγων αὐτοῦ, διότι διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκ ἴδει τό διδασκόμενον ὑπ' αὐτοῦ κατύνειν», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, 5,13,6, *PG* 20, 461B.

τρίτης προφητείας, του Παρακλήτου, και ανέπτυξε ένα προφητικό και έγκρα-
τευτικό κίνημα αλλάζοντας ουσιαστικά την χριστιανική διδασκαλία⁵⁰. Συγκε-
κκριμένα, ο Μιλτιάδης έγραψε τό έργο *Περί ου μί δεϊν προφήτην εν εκστάσει*
λαλεϊν, τό οποίο στρεφόταν κατά τής προαναφερόμενης Φρυγικής αίρέσεως.
Τήν ίδια περίπου περίοδο, ο επίσκοπος Ίεραπόλεως Απολλινάριος ανέπτυξε
και αυτός δράση κατά του Μοντανού, καθιστώντας έναν υπερμαχο τής
αλήθειας⁵¹. Στην εϋδωση τής προσπάθειάς του συνέβαλε ή καλή γνώση, τόσο
τής θύραθεν όσο και τής χριστιανικής παιδείας⁵².

5. Τό ζήτημα του έορτασμού του Πάσχα

Τό χριστιανικό Πάσχα αποτελεί συνέχεια του αντίστοιχου Ιουδαϊκού, όμως
μέ τήν σαφή διαφοροποίηση του νοήματος και των τυπικών διατάξεων τής
έορτής. Αναφορικά μέ τήν έρμηνεία του νοήματος τής έορτής δέν υπήρξαν δια-
φοροποιήσεις στην πρώτη Έκκλησία, μέ εξαίρεση βέβαια τς αίρετικές ομάδες.
Αντίθετα μέ τό νόημα του Πάσχα, τό οποίο θεωρούνταν δεδομένο από τόν Ιο
αι. μ.Χ., παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα προβλήματα τόσο στον προσδιορισμό του
χρόνου έορτασμού του Πάσχα, όσο και στον τρόπο έορτασμού. Σέ γενικές
γραμμές ο έορτασμός του Πάσχα βασίστηκε κυρίως στην ιδιαίτερη παράδοση
κάθε τοπικής Έκκλησίας. Υπό αυτές τς συνθήκες, γρήγορα παρουσιάστηκαν
δύο τρόποι έορτασμού. Στην Ανατολή, οι Έκκλησίες τής Μ. Ασίας ακολου-
θούσαν τους Ιουδαίους και έόρταζαν τό Πάσχα τήν ίδια ήμερομηνία μέ
αυτούς, δηλαδή τήν ήμέρα τής πανσελήνου τής έαρινης Ισημερίας. Δηλαδή,
ανεξάρτητα από τό αν ήταν Κυριακή ή όχι, στις 14 του έβραϊκού μήνα Νισάν
τελοϋσαν τήν Θ. Λειτουργία και τά ξημερώματα τής επόμενης ήμέρας τό
πασχάλιο δείπνο. Αντίθετα μέ τς μικρασιατικές Έκκλησίες, στις υπόλοιπες
Έκκλησίες ο έορτασμός τελούσαν κάθε Κυριακή μέ βάση τόν έβδομαδιαίο

⁵⁰ Για τόν Μοντανό και τό κίνημά του, βλ. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α΄, *Εισαγωγή*,
Β΄ και Γ΄ αίωνας, 2η έκδ. (Αθήνα, χ.ε., 1994), σσ. 254-255.

⁵¹ «Πρός μέν ον τήν λεγομένην κατά Φρύγας αίρεσην, όπλον ισχυρόν και άκαταγώνιστον επί τής
Ίεραπόλεως τόν Απολλινάριον, οϋ και πρόσθεν μνήμην ο λόγος πεποίητο, άλλους τε συν αυτώ
πλείους των τνικάδε λογίων άνδρων ή τής αληθείας υπέρμαχος άνίστη δύναμις, έξ ών και ήμιν
ιστορίας πλείστη τι, υπόθεσις καταλέλειπται», Εϋσέβιος Καισαρείας, *Έκκλησιαστική ιστορία*,
5,16,1, PG 20, 464B.

⁵² Θεοδώρητος Κύρου, *Αίρετικής κακομυθίας έπιτομή*, 3,2, PG 83, 404B.

λειτουργικό κύκλο, όμως δινόταν μεγαλύτερη έμφαση τήν πρώτη Κυριακή μετά τήν πανσέληνο τής εαρινής ισημερίας. Οί Έκκλησίες πού ακολουθοῦσαν τόν συγκεκριμένο τρόπο έορτασμοῦ ἀντιτίθονταν στόν ἀντίστοιχο τρόπο τῶν Χριστιανῶν τής Μ. Ἀσίας, τούς ὁποίους ὀνόμαζαν γιά τό λόγο αὐτό «Τεσσαρεσκαυδεκατίτες».

Ἄν καί ἡ διαφορά φαίνεται νά ἐπικεντρώνεται στήν ἀπάντηση πού ἔδινε ἡ κάθε πλευρά στό ἐρώτημα ἐάν θά ἔπρεπε τό Πάσχα νά έορτάζεται τήν Κυριακή, στήν πραγματικότητα τό ἐρώτημα πού καθόριζε τήν προαναφερθεῖσα ἀπάντηση ἦταν τό τί συνέβη τήν ἡμέρα ἐκείνη, δηλαδή, ἐάν ὁ Κύριος εἶχε φάει τό πασχάλιο δείπνο ἢ ἐάν ὑπέστη τόν σταυρικό θάνατο. Οἱ δύο τρόποι έορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ἀποτελέσαν τήν αἰτία γιά τίς μετέπειτα ἕριδες. Ἡ ὑπαρξη τῶν δύο παραδόσεων ἀποδεικνύεται μέσα ἀπό τήν μελέτη τῶν ἀκολουθιῶν τής Μ. Παρασκευῆς, τοῦ Μ. Σαββάτου καί τής Κυριακῆς τής Ἀναστάσεως, οἱ ὁποῖες ἦταν τό ἀποτέλεσμα τής σύνδεσης τῶν δύο παραδόσεων⁵³.

Τό ὄλο ζήτημα σέ συνδυασμό μέ τήν ἀσύνητη στάση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Ἀνίκητου (154-166) παραλίγο νά προκαλέσει σχίσμα, τό ὁποῖο κατάφερε νά ἀποτρέψει ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης⁵⁴. Ὁ τελευταῖος ἠγήθηκε εἰρηνευτικῆς ἀποστολῆς στήν Ρώμη, ὅπου –παρά τήν ἀναγνώριση τής διαφορᾶς– διαφυλάχθηκε ἡ ἐνότητα τής Ἐκκλησίας. Ἀσφαλῶς, τό ὑπερτοπικό κύρος τοῦ Πολυκάρπου, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀποστολικότητα τοῦ φρονήματος καί τής πίστεως του, λειτούργησαν πυροσβεστικά καί ἀπέτρεψαν τό διαφανόμενο σχίσμα.

Μέ τό ζήτημα τοῦ έορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ἀσχολήθηκε καί ὁ Ἀπολλινάριος Ἱεραπόλεως, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τό ἔργο *Περί τοῦ Πάσχα*⁵⁵. Τό ἐν λόγῳ ἔργο ἀπευθυνόταν σέ μιά μερίδα Τεσσαρεσκαυδεκατιτῶν, οἱ ὁποῖοι έόρταζαν τό Πάσχα σέ ἀνάμνηση τής ἀναστάσεως καί ὄχι τοῦ Ιουδαϊκοῦ Πάσχα⁵⁶.

Μεγαλύτερη έμφαση στό ζήτημα τοῦ έορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ἔδωσε ὁ Μελίτων Σάρδεων, ὁ ὁποῖος γιά τόν σκοπό αὐτό συνέγραψε τό *Περί Πάσχα*, σέ

⁵³ Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 666-7.

⁵⁴ Ὁ Στ. Παπαδόπουλος ἐκφέρει λόγον περί ἀσύνητης τακτικῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, βλ. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α', *Εἰσαγωγή, Β' καί Γ' αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Αθήνα, χ.ε., 1994), σ. 181.

⁵⁵ Γιά τό ἐν λόγῳ βιβλίον ἔχομε μιά μικρή ἀναφορά, βλ. *Πασχάλιον χρονικόν*, PG 92, 80C-81A.

⁵⁶ Παν. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σ. 677. Ἡ γνησιότητα τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου δέν εἶναι κοινά ἀποδεκτά, βλ. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α', *Εἰσαγωγή, Β' καί Γ' αἰῶνας*, 2η ἐκδ. (Αθήνα, χ.ε., 1994), σ. 248.

δύο βιβλία. Για τόν Μελίτων τó Πάσχα τῆς Π. Διαθήκης ἀποτελεῖ τύπο τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα, τοῦ μυστηρίου τῆς ἀλήθειας καί τῆς σωτηρίας. Ταυτόχρονα, ὁ Μελίτων ἐρμηνεύει χριστοκεντρικά τὴν ἱστορία γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τó κέντρο τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα.

Κατὰ τὴν περίοδο πού ἐπίσκοπος Ρώμης ἦταν ὁ Βίκτωρ Α΄ (189-199) τó θέμα τοῦ ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα προκάλεσε ἀνοιχτή ρήξι στὴν πρώτη Ἐκκλησία. Ἡ ἔριδα ξεκίνησε τó 192 μ.Χ. ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ πρεσβύτερου Βλάσιου, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία, νά εἰσαγάγει στὴ Ρώμη τὸν μικρασιατικὸ τρόπο ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα. Ὁ Βίκτωρας ἀντέδρασε συγκαλώντας Σύνοδο καί ζητώντας τὴν σύγκληση συνόδων μὲ θέμα τὸν ἐορτασμὸ τοῦ Πάσχα καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ κίνηση τοῦ Βίκτωρα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σύγκληση τουλάχιστον ἑξὶ συνόδων, οἱ ὁποῖες κατέληξαν ὅτι ὁ ἐορτασμὸς ἔπρεπε νά γίνεται τὴν Κυριακὴ καί ὄχι κάποια ἄλλη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας. Οἱ ἀποφάσεις τῶν συνόδων αὐτῶν κοινοποιήθηκαν στὶς ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες μὲ ἐπιστολές. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Μ. Ἀσίας συγκαλώντας καί ἐκεῖνοι σύνοδο στὴν Ἐφεσο, γιὰ τó ἴδιο θέμα, κατέληξαν ὅτι ὁ ἐορτασμὸς τοῦ Πάσχα θά ἔπρεπε νά γίνεται στὶς 14 τοῦ μήνα Νισάν, ἀκόμα καί ἐάν ἡ ἡμέρα αὐτὴ δέν ἦταν ἡ Κυριακὴ.

Ἡ ἀπόφαση τῆς Συνόδου στάλθηκε μὲ τὴ μορφή ἐπιστολῆς στὸν Βίκτωρα. Συγγραφέας τῆς ἦταν –μὲ τὴν σύμφωνη γνώμη τῶν συμμετεχόντων στὴν Σύνοδο– ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου Πολυκράτης. Στὴν ἐν λόγω ἐπιστολὴ ὁ Πολυκράτης υπερασπίζεται τὴν παράδοση τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μ. Ἀσίας γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τοῦ Πάσχα, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὴν αὐτὴ παράδοση ὑποστήριζαν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ Ἀπόστολος Φίλιππος, ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης, ὁ Θρασέας Εὐμενεῖας, ὁ Σάγαρης Λαοδικείας, ὁ Παπίριος καί ὁ Μελίτων Σάρδεων, χωρὶς νά παραβιάσουν τὸν κανόνα τῆς πίστεως⁵⁷. Ἡ ἐπιστολὴ ὀδήγησε σέ ρήξι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, καθὼς ὁ Πάπας Βίκτωρας ἀφόρισε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μ. Ἀσίας, ἀνακοίνωσε τὴν ἐνέργειά του στὶς ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες καί ζήτησε ἀπὸ αὐτὲς νά πράξουν τó ἴδιο. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐνῆργησε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, γεγονός πού φαίνεται ὅτι δυσaráστησε τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες. Ἴσως αὐτὸς νά ἦταν καί ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού τελικὰ δέν υἱοθετήθηκε ἡ αὐστηρὴ γραμμὴ τοῦ Βίκτωρα.

Ὅριστικὴ λύση στὸ θέμα τοῦ ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα σέ κοινὴ ἡμέρα ἔδωσε ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τó 325 μ.Χ. Ἄν καί τó θέμα δέν περιλαμβάνεται

⁵⁷ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 5,24,1-7, PG 20, 493B-497A.

μεταξύ των 20 κανόνων της Συνόδου, εντούτοις περιλαμβάνεται στίς αποφάσεις πού ἐλήφθησαν κατά τήν διάρκειά της. Συγκεκριμένα, ὁ ἐορτασμός τοῦ Πάσχα θά ἐπρεπε νά γίνεται τήν Κυριακή πού ἀκολουθεῖ τήν ἐαρινή πανσέληνο, ἡ ὁποία εἶναι μετά τήν 20ή Μαρτίου. Οἱ παραπάνω ὑπολογισμοί γίνονταν μέ τό Ἰουλιανό ἡμερολόγιο, τό ὁποῖο χρησιμοποιοῦνταν τότε σέ ὅλη τή Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία.

6. Οἱ ἀπολογίες καί ἡ στάση τῶν Χριστιανῶν ἔναντι τῶν Ἑθνικῶν

Ἡ χριστιανική ἀπολογητική των Μικρασιατῶν Πατέρων ἐκκινεῖ ἀπό τίς ἀπολογίες τοῦ Μιλτιάδη πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες, πρὸς Ἕλληνας, ἀλλά καί πρὸς Ἰουδαίους. Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀπολογητῆ φιλοσόφου καί μάρτυρα Ἰουστίνου, ὁ Μιλτιάδης εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸν δάσκαλό του καί δέν δίστασε νά ἀπευθύνει μιὰ ἀπολογία του στοὺς ἄρχοντες Μάρκο Αὐρήλιο (161-180) καί τὸν Λούκιο Οὐῆρο (161-169). Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινήθηκε καί ὁ Μελίτων Σάρδεων, ὁ ὁποῖος γύρω στό 170 ἀπέστειλε ἀπολογία στοὺς αὐτοκράτορες⁵⁸. Στό ἔργο του ὁ Μελίτων ὑποστηρίζει ὅτι μεταξύ Χριστιανισμοῦ καί Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας πρέπει νά ὑπάρχει ἁρμονία. Ἀλλά καί ὁ Ἀπολλινάριος Ἱεραπόλεως ἀπεύθυνε στὸν αὐτοκράτορα τό ἔργο του *Ἀπολογία πρὸς Μάρκον Αὐρήλιον*, τό 172⁵⁹.

Δέν γνωρίζουμε πολλὰ γιά τήν τύχη τῶν ἐν λόγῳ ἔργων. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας παραθέτει ἕνα διάταγμα τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου πού ἀπέστειλε στό «Κοινόν της Ἀσίας», μέ τό ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας ἔπαυε τίς διώξεις κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅταν αὐτές γίνονταν ἐξαιτίας τοῦ ὀνόματος τῶν Χριστιανῶν καί ὄχι ἐξαιτίας τῶν παρανόμων πράξεών τους⁶⁰. Σύμφωνα μέ τὸν Εὐσέβιο, τό ἐν λόγῳ διάταγμα συντάχθηκε μετά τήν παραλαβὴ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῶν ἀπολογητικῶν ἔργων τοῦ Ἰουστίνου καί τῶν Ἀπολογητῶν τῆς

---

⁵⁸ «Τούτοις οὕτω χωρήσασιν ἐπιμαρτυρῶν Μελίτων, τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας ἐπίσκοπος κατ' αὐτό γνωριζόμενος τοῦ χρόνου, δῆλός ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτῶ ἐν ᾗ πεποιήται πρὸς αὐτοκράτορα Οὐῆρον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἀπολογία». Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 4,13,8, PG 20, 336B-337A.

⁵⁹ Δημ. Γ. Τσάμης, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία: Ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1992), σ. 61.

⁶⁰ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 4,13,1-7, PG 20, 333A-336B.

Μ. Ἀσίας⁶¹. Βέβαια, ἡ συνέχιση τῶν διωγμῶν μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἴσως τό προαναφερόμενο διάταγμα ἦταν νόθο καί οἱ προσπάθειες τῶν Μικρασιατῶν Ἀπολογητῶν δέν εἶχαν ἐντυπωσιακά ἀποτελέσματα. Σέ κάθε περίπτωση, φαίνεται ὅτι ἡ δράση τῶν ἐν λόγῳ Ἀπολογητῶν ἐκτιμῆθηκε θετικά ἀπό τούς Χριστιανούς τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι εἶδαν στά πρόσωπα τῶν προαναφερόμενων Πατέρων τούς ἀξιους ὑποστηρικτές καί ποιμένες τους, οἱ ὁποῖοι δέν δίσταζαν νά ἀπευθυνθοῦν ἀκόμα καί στόν αὐτοκράτορα γιά νά ὑπερασπιστοῦν καί νά σώσουν τούς πιστούς. Ταυτόχρονα, οἱ Μικρασιᾶτες Ἀπολογητές ἐνίσχυσαν μέ τά ἔργα τους τήν γενικότερη δράση τῶν Ἀπολογητῶν, ἐμφανίζοντας τί χριστιανική πίστη μέσα ἀπό ἕνα φιλοσοφικό πρίσμα. Μέ τόν τρόπο αὐτό, οἱ προαναφερόμενοι Ἀπολογητές κατάφεραν νά ἀποδομήσουν τίς κατηγορίες τῶν Ἐθνικῶν κατά τῶν Χριστιανῶν καί, ταυτόχρονα, νά καταστήσουν κατανοητή καί λογική τήν χριστιανική πίστη στούς κύκλους τῶν λογίων τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

7. Ἄλλα θεολογικά ζητήματα

Τό ζήτημα τῆς παράδοσης εἶναι ἕνα ἀπό ζητήματα πού ἀναδεικνύουν οἱ Μικρασιᾶτες Πατέρες τῶν πρώτων αἰώνων. Ἀπόδειξη τῆς σημασίας πού ἔδιναν στήν προφορική παράδοση ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ Παπία Ἱεραπόλεως νά γνωρίσει προσωπικά ὅσο γινόταν περισσότερους μαθητές τοῦ Κυρίου καί τῶν Ἀποστόλων, γιά νά πληροφορηθεῖ καί νά καταγράψει τήν διδασκαλία καί τό ἔργο τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό καταγράφηκε σημαντικό μέρος τῆς προφορικῆς παράδοσης, συμπεριλαμβανομένων ὅμως καί ὀρισμένων ἀμφιλεγόμενων ἐντυπωσιακῶν λαϊκῶν ἢ ἀπόκρυφων διηγήσεων. Τό γεγονός αὐτό, σέ συνδυασμό μέ τίς περὶ ἐπίγειας χλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἀπόψεις, ὀδήγησε τόν Εὐσέβιο νά χαρακτηρίσει ὡς μικρόνου τόν Παπία, ἐκμυδενίζοντας τό -ἔως τόν 4ο αἰῶνα- αὐξημένο κύρος του⁶².

Ἀλλά καί στό ζήτημα τοῦ Κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης ἡ συμβολή τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦταν σημαντική. Πράγματι, ὁ Παπίας

⁶¹ «Ἐντευχθεὶς δέ καὶ ὑφ' ἐτέρων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἀδελφῶν παντοίας ὕβρεσι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων δίμων καταπονουμένων, τοιαύτης ἤξιωσε τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας διατάξως», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 4,12,1, PG 20, 333A.

⁶² «Σφόδρα γάρ τοι σικρός ὢν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,13, PG 20, 300A-B.

μας πληροφορεί ότι ο Μάρκος κατέγραψε στο Εὐαγγέλιό του ὅσα ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Πέτρο⁶³. Ὁ ἴδιος παραθέτει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ματθαῖος συνέγραψε τὸ εὐαγγέλιό του στὴν Ἀραμαϊκὴ, ἐνῶ ἄλλοι τὸ μετέφρασαν στὴν Ἑλληνικὴ⁶⁴. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Παπίας βεβαίωσε τὴν κανονικότητα τῶν προαναφερόμενων εὐαγγελίων⁶⁵.

Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας ἦταν –μεταξύ ἄλλων– γνωστός ἐπειδὴ διατύπωσε στίς ἐπιστολές του τὴν θεολογία τοῦ μαρτυρίου⁶⁶. Ἡ ἴδια θεολογικὴ διδασκαλία ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸν Πολύκαρπο Σμύρνης, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ὡς παράδειγμα τὸν Ἰγνάτιο, μαζί μὲ τὸν Ζώσιμο, τὸν Ρούφο, τὸν Παῦλο καὶ τοὺς ἄλλους Ἀποστόλους⁶⁷. Ὅλοι οἱ προαναφερόμενοι συνέπαθαν μὲ τὸν Κύριο, ἐπειδὴ δὲν ἀγάπησαν τὸν παρόντα κόσμο ἀλλὰ τὸν μέλλοντα⁶⁸. Στὴν προοπτικὴ αὐτή, τὸ μαρτύριο συνδέεται μὲ τὸν πόθο τῆς ἑνώσεως μὲ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν αἰώνια ζωή. Οἱ προαναφερόμενες ἀπόψεις τοῦ Πολυκάρπου ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι ἡ θεολογικὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων γιὰ τὸ μαρτύριο ἦταν ἡ ἴδια, τόσο στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Συρίας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας ὅσο καὶ στὸν λοιπὸ γνωστὸ κόσμο. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ μαρτυρίου δὲν ἀναπτύσσεται σέ ὅλα τα ἔργα τῶν Πατέρων τῶν πρώτων αἰώνων δὲν τεκμηριώνει μὴ διαφοροποίηση ἀπόψεων, καθὼς ἡ μὴ ἀναφορὰ στὸ μαρτύριο ὀφείλεται, πιθανότατα, στίς αἰτίες συγγραφῆς τῶν κειμένων, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων οἱ Πατέρες ἔδωσαν ἔμφαση σέ ἄλλα ζητήματα.

Ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἰουδαϊκοῦ Πάσχα ἀνέδειξε τὸν Μελίτωνα Σάρδεων ὡς τὸν ἐπιφανέστερο ἐκπρόσωπο τῆς τυπολογικῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου

⁶³ «Μάρκος μὲν ἐρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,15, PG 20, 300B.

⁶⁴ «Ματθαῖος μὲν οὖν ἐβραῖδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετάξατο. Ἠρμίνευσεν δ' αὐτὰ ὡς ἦν ἕκαστος», Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3,39,16, PG 20, 300C.

⁶⁵ J. Quasten, *Patrology*, τ. I, *The beginnings of Patristic Literature* (Westminster, MAR, Christian Classics, 1986), σ. 83.

⁶⁶ Γιὰ τὴν θεολογία τοῦ μαρτυρίου, τὴν ὁποία ἀναπτύσσει ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, βλ. Παν. Κ. Χρίστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', *Περίοδος διωγμῶν* (Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978), σσ. 428-429.

⁶⁷ «Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαχεῖν τῷ λόγῳ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν, ἦν καὶ εἶδατε κατ' ὀφθαλμοῦς οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ρούφῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις», Πολύκαρπος Σμύρνης, *Πρὸς Φιλιππίστους ἐπιστολή*, 9,1, LCL 24, σ. 294.

⁶⁸ «οὔτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρά τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον», Πολύκαρπος Σμύρνης, *Πρὸς Φιλιππίστους ἐπιστολή*, 9,2, LCL 24, σ. 294.

κατά τόν 2ο αιώνα. Μέ τόν τρόπο αυτό φαίνεται ότι ή Μ. Άσία έπηρέασε τίν έρμηνευτική μεθοδολογία τής, κοντινής σέ αὐτήν, Άντιόχειας. Κατ' επέκταση ή έρμηνευτική μέθοδος, ἴσως καί έπιμέρους θεολογικές απόψεις τοῦ Μελίτωνα, σέ συνδυασμό μέ εκείνες όρισμένων έκκλησιαστικῶν συγγραφέων τής Συρίας, καθίσταται έκ τῶν βασικῶν έπιρροῶν τής –μετέπειτα– Σχολῆς τής Άντιοχείας⁶⁹.

8. Έπιλεγόμενα

Γιά τούς περισσότερους από τούς έπτá Μικρασιάτες Πατέρες τῶν δύο πρώτων αἰῶνων γνωρίζουμε έλάχιστα, ένῶ έχει χαθεῖ καί τό μεγαλύτερο μέρος από τά κείμενά τους. Παρ' όλα αὐτά, τόσο από τά σωζόμενα τμήματα τῶν έργων τους όσο καί από τίς αναφορές μεταγενέστερων Χριστιανῶν συγγραφέων πρὸς αὐτούς, μπορούμε νά έχουμε μιά γενική εἰκόνα γιά τίν δράση τους, καθώς καί γιά τίν θεματολογία μέ τίν όποία ασχολήθηκαν στά έργα τους.

Στήν εἰσαγωγή τής παρούσας μελέτης εἶχαμε θέσει τό ακόλουθο ερώτημα: Ποιά ἦταν τά κύρια ζητήματα τά όποία απασχόλησαν τίν θεολογική σκέψη τῶν Πατέρων τής Μ. Άσίας; Μετά από τίν πραγματέυση τοῦ θέματός μας διαπιστώσαμε ότι τέσσερα ζητήματα απασχόλησαν κυρίως τούς έν λόγῳ Πατέρες.

Τό πρώτο από αὐτά ἦταν ό άγώνας κατά τῶν αἱρέσεων τοῦ Δοκητισμοῦ, τοῦ Γνωστικισμοῦ καί τοῦ Μοντανισμοῦ. Ἰδιαίτερα στόν άγώνα κατά τοῦ Γνωστικισμοῦ, τά έργα τῶν Πατέρων τής Μ. Άσίας ἦταν από τά πρώτα τοῦ εἴδους. Τό γεγονός αὐτό κατέστησε τά έν λόγῳ κείμενα πρότυπα γιά αντίστοιχα έργα μεταγενέστερων Χριστιανῶν συγγραφέων. Μέ τόν τρόπο αυτό τά έργα τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων αποτέλεσαν βασικό πυλώνα μιᾶς γενικότερης αντίδρασης τής Έκκλησίας κατά τῶν αἱρέσεων, ή όποία έντάθηκε κατά τόν 2ο αἰώνα. Ταυτόχρονα, ή δράση καί τά έργα τῶν έν λόγῳ Πατέρων προφύλαξαν τίς χριστιανικές κοινότητες τής Μ. Άσίας από τίν νόθευση τής αποστολικῆς παράδοσης, στήν όποία εδράζονταν ό τρόπος ζωῆς καί ή πίστη τους.

Τό δεύτερο ζήτημα πού απασχόλησε όρισμένους Μικρασιάτες Πατέρες ἦταν ό προσδιορισμός τοῦ έορτασμοῦ τοῦ Πάσχα. Οἱ Έκκλησίες τής Μ. Άσίας ακολουθοῦσαν τούς Ἰουδαίους καί έόρταζαν τό Πάσχα τίν ἴδια ἡμερομηνία μέ αὐτούς, στίς 14 τοῦ Νισάν, άνεξάρτητα από τό άν ἦταν Κυριακή ἢ όχι.

⁶⁹ Γιά τίν Σχολή τής Άντιοχείας, βλ. Δημ. Γ. Τσάμης, *Έκκλησιαστική Γραμματολογία: Από τίν αποστολική έποχή ως τίν άλωση τής Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1992), σσ. 92-93.

Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς παράδοσης οἱ Χριστιανοί τῆς Μ. Ἀσίας ὀνομάσθηκαν καί Τεσσαρεσκαίδεκαίτες. Ὑπὸ αὐτές τῆς συνθήκης, οἱ Πατέρες τῆς περιοχῆς ὑπερασπίσθηκαν μέ τὰ ἔργα καί τὴν δράση τοῦ τὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τῆς Μ. Ἀσίας, τονίζοντας ὅτι, παρὰ τὸν διαφορετικὸ τρόπο προσδιορισμοῦ τοῦ Πάσχα, δὲν διαφοροποιούνταν δογματικὰ ἀπὸ τῆς λοιπῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ταυτόχρονα, κράτησαν ἐνωμένη τὴν Ἐκκλησία, καθὼς τὴν προστάτεψαν ἀπὸ ἓνα σχίσμα, τὸ ὁποῖο θὰ προέκυπτε ἐξαιτίας τῆς ἐμμονῆς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης γιὰ τὴν καταδίκη τῶν Χριστιανῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Πράγματι, ἡ συγγραφικὴ δραστηριότητα, τὸ κῦρος καί οἱ πρωτοβουλίες τῶν ἐπισκόπων τῆς Μ. Ἀσίας ἀπέτρεψαν τὸ ἐν λόγῳ σχίσμα καί ὀδήγησαν στὴν διατήρηση τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης ἕως τῆς ἀρχῆς τοῦ 4ου αἰῶνα. Τότε, τὸ 325 μ.Χ., ἡ ἔριδα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ἐπιλύθηκε στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας.

Τρίτο ζήτημα ποῦ ἀπασχόλησε ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ἐξεταζόμενους Πατέρες ἦταν ἡ προσπάθεια ὑπεράσπισης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῶν Ἐθνικῶν. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἐκφράσθηκε μέ τὴν συγγραφὴ ἀπολογιῶν καί τὴν ἀποστολὴ τους στοὺς αὐτοκράτορες Μάρκο Αὐρήλιο καί Λούκιο Οὐῆρο. Στὴν συνείδηση τῶν Χριστιανῶν, οἱ Μικρασιάτες Πατέρες κατάφεραν νὰ μεταπείσουν τὸν Μάρκο Αὐρήλιο, ἀναστέλλοντας τοὺς διωγμοὺς στὴν Μ. Ἀσία. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ συνέχιση τῶν διωγμῶν μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἡ προαναφερόμενη ἐπιτυχία τῶν Ἀπολογητῶν ἀποτελέσει μᾶλλον εὐσεβῆ πόθο τῶν διωκόμενων Χριστιανῶν, παρὰ πραγματικὸ ἱστορικὸ γεγονός. Ὅμως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, τὸ ἠθικὸ τοῦ διωκόμενου Χριστιανισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας ἀναπτέρωθηκε ἀπὸ τὴν δράση τῶν Ἀπολογητῶν Μιλτιάδη καί Ἀπολλινάριου Ἱεραπόλεως. Ταυτόχρονα, οἱ διωκόμενοι Χριστιανοί βρῆκαν στὰ ἐπιχειρήματα τῶν Μικρασιατῶν Ἀπολογητῶν ἔτοιμες θέσεις, τῆς ὁποῖας θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιοῦσαν σὲ μίᾳ πιθανῇ δικαστικῇ δίωξί τους, ἐξαιτίας τῆς πίστεως τους. Μὲ ἀπλά λόγια, οἱ ἐν λόγῳ Ἀπολογητῆς, ἂν καί δὲν τὸ γνώριζαν, λειτούργησαν καί ὡς λογογράφοι τῶν διωκόμενων Χριστιανῶν, κατὰ τὴν συνήθεια τῆς ἐποχῆς ποῦ ἠθέλε τοὺς κατηγορούμενους νὰ προσφεύγουν σὲ νομικούς, οἱ ὅποιοι ἔγραφαν γι' αὐτοὺς ὑπερασπιστικούς λόγους.

Ἐνα ἀκόμη θεολογικὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἀπασχόλησε ἓναν Μικρασιάτη, ἦταν ἡ χιλιετής ἐπίγεια βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σχετικῆς ἀναφορᾶς τοῦ Ἰωάννη στὴν *Ἀποκάλυψη*, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐδράσθηκε στὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ σχετικοῦ ἀποσπασματος τῆς Ἀποκάλυψης ἀπὸ τὸν Παπία Ἱεραπόλεως.

Στά παραπάνω θά πρέπει νά προσθέσουμε τήν ιδιαίτερη σημασία πού ἔδιναν οἱ Μικρασιᾶτες Πατέρες στήν διατήρηση τῆς προφορικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καί τήν συμβολή τους στήν δημιουργία τοῦ Κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀκόμη, ἡ θεολογία τοῦ μαρτυρίου, ἡ ὁποία εἶναι παρούσα στήν ἐπιστολή τοῦ Πολύκαρπου Σμύρνης, βρίσκεται στήν ἴδια θεολογική γραμμή μέ τήν διδασκαλία τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας καί, πιθανότατα, ἄλλων Πατέρων. Τέλος, ἡ χρήση τῆς τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπό τόν Μελίτωνά Σάρδεων καθιστᾷ τόν τελευταῖο πρόδρομο τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας.

Στήν εἰσαγωγή εἶχαμε θέσει καί ἓνα δεύτερο ἐρώτημα. Συγκεκριμένα, εἶχαμε ἀναρωτηθεῖ ποιός ἦταν ὁ βαθμός ἐπιρροῆς τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων στήν πρώτη Ἐκκλησία; Μέ βάση τά παραπάνω, ἡ ἀπάντηση τοῦ δεύτερου ἐρωτήματος πού θέσαμε καθίσταται εὐκόλη. Ἡ ἐπιρροή τῶν προαναφερόμενων ἦταν μεγάλη καί ὑπερτοπική. Ἀρκεῖ νά ἀναλογισθοῦμε τό ἀντιαιρετικό ἔργο τοῦ Εἰρηναίου Λυώνος, τό ὁποῖο ἐπηρεάσθηκε ἀπό τά ἀντιγνωστικά ἔργα τῆς Μ. Ἀσίας⁷⁰. Αὐτό συνέβη ἐπειδή ὁ Εἰρηναῖος ἦταν μαθητής τοῦ Πολύκαρπου Σμύρνης καί, ἀναντιλέκτως, γνώστης τῆς συγγραφικῆς δράσης τῶν λοιπῶν Πατέρων τῆς Μ. Ἀσίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ θεολογική διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Μ. Ἀσίας ἔφτασε μέχρι τή Δύση ἐπηρεάζοντας, ἅμεσα ἢ ἕμμεσα, Χριστιανούς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν εἴτε στά Ἑλληνικά εἴτε στά Λατινικά.

Ἐκτός ἀπό τήν Λυών, ἡ ἐπιρροή τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων ἦταν αἰσθητή καί στήν Ρώμη. Αὐτό συνέβη ἐπειδή ὀρισμένοι ἀπό αὐτούς ἔζησαν γιά κάποιον χρονικό διάστημα στήν πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἄλλοι τήν ἐπισκέφθηκαν γιά νά βοηθήσουν στήν ἐπίλυση ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων.

Ἡ μελέτη τῆς δράσης καί τῶν ἔργων τῶν Μικρασιατῶν Πατέρων τοῦ 1ου καί 2ου αἰῶνα μᾶς φανερώνει ἓναν ἀκμάζοντα Χριστιανισμό στήν περιοχή, ὁ ὁποῖος καταπιάνεται μέ τά ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τήν πρώτη Ἐκκλησία καί δίνει ἀσφαλεῖς λύσεις σέ αὐτά. Ἡ ζωσα ἀποστολική παράδοση –σέ συνδυασμό μέ τή σταθερή πίστη καί τήν δράση ἡγετικῶν μορφῶν, ὑπερτοπικοῦ κύρους– καθιστᾷ τήν Μ. Ἀσία σημαντικό κέντρο τοῦ Χριστιανισμοῦ κατά τούς πρώτους αἰῶνες.

⁷⁰ Ὁ Εἰρηναῖος Λυώνος φεύγοντας ἀπό τή Σμύρνη ἔζησε ἀρχικά στή Ρώμη καί ἀργότερα στήν Λυών, ἐνῶ εἶναι συντάκτης τῶν ἔργων *Ἐλεγχος καί ἀνατροπή τῆς ψευδονόμου Γνώσεως καί Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*. Ὁ τίτλος τοῦ τελευταίου ἔργου του προδίδει τίς Μικρασιατικές θεολογικές ἐπιρροές τοῦ Εἰρηναίου, καθώς ἀπηχεῖ τή διδασκαλία τοῦ δασκάλου του, Πολύκαρπου Σμύρνης, ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται στούς Ἀποστολικούς Πατέρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Ειρηναίος Λυώνος. *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπή τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, 3 καὶ 5. *SCh* 211 καὶ 153.

Εὐσέβιος Καισαρείας. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*. *PG* 20, 45-906.

Eusebius Hieronymus. *De viris illustribus*. *PL* 23, 631-759.

Θεοδώρητος Κύρου. *Αἵρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή*. *PG* 83, 336-556.

Πασχάλιον χρονικόν. *PG* 92, 79-100.

Πολύκαρπος Σμύρνης. *Πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή*. *LCL* 24, 282-300.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Ἑλληνικὴ

Ἀγγελῆς, Δημήτρης. *Στὶς πηγές τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας: Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας στοὺς Ἑλλήνες Ἀπολογητές*. Ἀθήνα, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 2007.

Ἀγουρίδης, Σάββας Χρ. *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη: Εἰσαγωγικά-Ἑρμηνεία-Παραρτήματα ἐπὶ ἐιδικῶν θεμάτων*. Ἑρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 18. Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1994.

Ἀγουρίδης, Σάββας Χρ. *Οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες περὶ προβλημάτων τινῶν τῆς ἐποχῆς των*. Ἀθήνα, χ.ε., 1959.

Γκρίλλας, Βασίλειος Α. «Γνωστικισμός: Ἦννοια καὶ περιεχόμενο». Στὴν *Μεγάλῃ Ὁρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδεΐᾳ*. τ. 5. Ἀθήνα, Στρατηγικὲς ἐκδόσεις, χ.χ.: 285-288.

Γλαβίνας, Ἀπόστολος. *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας*, τευχ. Α'. Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 1986.

Δεσπότης, Σωτήριος Σ. *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη: Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση στό βιβλίον τῆς Προφητείας*. τ. Α'. Ἀθήνα, Ἄθως, 2005.

Καραβιδόπουλος, Ἰωάννης Δ. *Ἀπόκρυφα χριστιανικά κείμενα*. τ. Β'. *Ἀπόκρυφες Πράξεις, Ἐπιστολές, Ἀποκαλύψεις*. Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη, 29. Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 2004.

Καραβιδόπουλος, Ἰωάννης Δ. *Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη*. Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη, 1. Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1983.

Κυρτάτας, Δημήτρης Ι. *Ἀπόκρυφες ἱστορίες: Μύθοι καὶ θρύλοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πρώτων Χριστιανῶν*. Ἀθήνα, Ἄγρα, 2003.

Κυρτάτας, Δημήτρης Ι. *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη καὶ οἱ ἐπτὰ Ἐκκλησίες τῆς Ἀσίας*. 2η ἔκδ. Ἀθήνα, Ἀλεξάνδρεια, 1994.

Μαράς, Ἀναστάσιος Γ. «Οἱ Ἀπολογητές τοῦ 2ου-3ου αἰῶνα καὶ ἡ ἐποχή τους». *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς: Ἀφιέρωμα στό Μακαριστὸ Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κυρὸ Χριστόδουλον*. Θεσσαλονίκη, Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης, 2011, σσ. 401-419.

Μαράς, Ἀναστάσιος Γ. «Ἡ πατερικὴ θεολογία στὸν σύγχρονον κόσμον». Κεφ. Α.16 στό *Πατερικὴ θεολογία καὶ χριστιανικὸς πολιτισμὸς: Ἑλλήνες καὶ Λατῖνοι Πατέρες-Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία-Ὁρθόδοξία, περιβάλλον καὶ Ἐκπαίδευση*. 2η ἔκδ. Θεσσαλονίκη, Ἄντ. Σταμούλης, 2008: σσ. 191-195.

Μαῤῃς, Ἀναστάσιος Γ. *Τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ σέ Φιλοσόφους καί Ἀπολογητές*. Θεσσαλονίκη, Ἡρόδοτος, 2003.

Νικολαΐδης, Νίκος Ι. *Ἀποστολικοί Πατέρες: Γραμματολογική καί θεολογική προσέγγιση*. Φιλοσοφική καί θεολογική βιβλιοθήκη, 52. Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 2002.

Παναγόπουλος, Ἰωάννης. *Εἰσαγωγή στήν Καινή Διαθήκη*. Ἀθήνα, χ.ε., 1995.

Παπαδόπουλος, Στυλιανός Γ. *Πατρολογία*. τ. Α'. *Εἰσαγωγή, Β' καί Γ' αἰώνας*. 2η ἔκδ. Ἀθήνα: χ.ε., 1994.

Τσάκωνας, Βασίλειος Γ. «The usage of scriptures in the homily of Melito of Sardis on the passion». *Θεολογία* 38 (1967), σσ. 609-620.

Τσάμης, Δημήτριος Γ. *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία: Ἀπό τήν ἀποστολική ἐποχή ὡς τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Θεσσαλονίκη, Παν. Πουρναράς, 1992.

Χρήστου, Παναγιώτης Κ. *Ἑλληνική Πατρολογία*. τ. Β'. *Περίοδος διωγμῶν*. Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978.

Ξενογλώσση

Ayres, Lewis, καί Clifton H. Ward (ἔκδ.). *Rise of the early Christian intellectual*. Berlin, Walter de Gruyter, 2020.

Di Berardino, Angelo. «Policrate di Efeso». Στό Di Berardino, Angelo (ἔκδ.). *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*. τ. II. Casale Monferrato, Marietti, 1984: 2868.

Hartog, Paul. *Polycarp and the New Testament: the occasion, rhetoric, theme, and unity of the Epistle to the Philipians and its allusions to New Testament literature*. Tubingen, J.C.B. Mohr, 2002.

Holland, Henry Scot. *The Apostolic fathers*. London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1913.

Nautin, Pierre. «Policarpo». Στό Di Berardino, Angelo (ἔκδ.). *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*. τ. II. Casale Monferrato, Marietti, 1984: 2867-2868.

Quasten, Johannes. *Patrology*. τ. I. *The beginnings of Patristic Literature*. Westminster, MAR, Christian Classics, 1986.

Shanks, Monte Allen. *Papias and the New Testament*. Eugene, OR, Pickwick Publications, 2013.

Spanneut, Michel. *Le stoicisme des Peres de l'eglise: de Clement de Rome a Clement d'Alexandrie*. Paris, Éditions du Seuil, 1957.

Trevijano-Etcheverria, Ramon. *Origenes del Cristianismo: El trasfondo judio del Cristianismo primitivo*. 2η ἔκδ. Salamanca, Universidad Pontificia, 1996.

Vanyo, Laszlo. «Papia di Gerapoli». Στό Di Berardino, Angelo (ἔκδ.). *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*. τ. II. Casale Monferrato, Marietti, 1984: 2667.

Zangara, Vincenza. «Rodone». Στό Di Berardino, Angelo (ἔκδ.). *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*. τ. II. Casale Monferrato, Marietti, 1984: 3007.